

**ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СХИЛЬНОСТІ АДЕПТІВ ДО
ЗВЕРНЕННЯ В ДЕСТРУКТИВНІ КУЛЬТИ З УРАХУВАННЯМ
ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ
ОСОБИСТОСТІ (НА ПРИКЛАДІ НРО “СВІДКИ ЄГОВИ”)**

О. О. Войновська, м. Сімферополь

Статтю присвячено проблемі звернення адептів до нетрадиційних релігійних організацій (НРО). Робиться припущення, що залучення до релігійних культів не завжди пов’язане з індивідуально-типологічними рисами особистості, як це зазвичай трактується в повсякденній свідомості й обстоюється в наукових дослідженнях. Експериментально на прикладі “Свідків Єгови” показано, що залучення до НРО залежить не тільки від індивідуально-типологічних особливостей особистості; за допомогою тео-

ретичного аналізу підтверджено, що ця сфера, яка є “мішенню” впливу, може перебувати в царині ціннісних орієнтацій, а це значною мірою розширює діапазон потенційних жертв релігійних культів.

Ключові слова: релігійність, нетрадиційна релігійна організація (НРО), секта, ціннісні орієнтації, індивідуально-типологічні властивості особистості.

Проблема. З кінця минулого століття в Україні спостерігається стрімке зростання числа нетрадиційних релігійних організацій та культів. Одночасно збільшується кількість звернень до психологів, психотерапевтів та психіатрів осіб, залучених до діяльності цих організацій, та їхніх родичів. Незважаючи на те, що означена проблематика набуває сьогодні державного масштабу, в Україні психологічний аспект цього явища і передумови його виникнення належним чином досі не досліджувалися. Наявні численні зарубіжні дослідження в цій галузі не можуть повною мірою відповідати запитам української дійсності через відмінності соціокультуральних, традиційно-ментальних та інших характеристик.

Більшість неофітів нетрадиційних релігійних груп – це молоді люди. Відхід від активного громадського життя, роботи, навчання, відмова від служби в армії, розрив сімейних зв'язків – часті наслідки участі в таких організаціях. Чим зумовлені такі явища? Чи можливо запобігти втягунню молоді людини в нетрадиційні релігійні групи? Наукове осмислення цих проблем набуває сьогодні все більшої актуальності.

Психологічні особливості членів нетрадиційних релігійних організацій досліджено наразі недостатньо. Необхідність вивчення особистісних властивостей adeptів культів стає все більш очевидною із зростанням чисельності цих організацій. Питання профілактики залучення до деструктивних культів не може бути успішно вирішене без урахування психологічних, зокрема індивідуально-типологічних, особливостей прихильників нетрадиційної релігійності. У зв'язку із цим такі дослідження ми вважаємо особливо актуальними.

Мета статті: провести психологічний аналіз схильності adeptів до звернення в деструктивні культи (на прикладі НРО “Свідки Єгови”) залежно від індивідуально-типологічних властивостей особистості.

Дійсність вимагає уваги до нових явищ, зокрема й до нетрадиційної сектантської релігійності. Дослідники і раніше вивчали секти, історію їх появи, обряди, особливості богослужіння, життєвий уклад (А. І. Клібанов, І. А. Кривелєв, Д. М. Угринович та ін.). Але тоді, коли проводилися ці дослідження, – у 60–80-х роках – сектантська релігійність не виявлялася в таких масштабах, як це ми спостерігаємо сьогодні.

Вітчизняні і зарубіжні науковці вивчають різні аспекти нетрадиційної релігійності, збільшується кількість робіт із цієї тематики (Є. Н. Волков [1–3], Т. В. Євгенєва, Ф. В. Кондратьєв, Д. Г. Трунов, І. А. Чеснокова [4], М. Галантер, Х. Ремшмідт [5], С. Хассен та ін.). Проте психологічні особливості потенційних жертв нетрадиційних релігійних організацій вивчено ще недостатньо.

Отже, у зв'язку з поширенням новітніх сект і залученням усе більшого числа людей до таких організацій дослідники звертають свою увагу на питання нетрадиційної релігійності, зокрема на причини, через які молоді люди втягуються в секти. Так, наприклад, Х. Ремшмідт вважає, що в секти вступають в основному інфантильні молоді люди, які не можуть адекватно адаптуватися до навколишньої дійсності [5]. На думку Ч. Гатто Троцца, причиною значного поширення культів і зростання їх чисельності є самотність сучасного жителя мегаполісу, бідність його емоційних зв'язків, ціннісна дезорієнтація, криза інституту сім'ї (див. [6]). Л. Д. Пилипенко стверджує, що духовна порожнеча – результат втрати цінностей, яка проявляється на індивідуальному рівні у відчуженні від ідеологізованих ідеалів і потребі у внутрішній свободі [7]. За спостереженням Д. Майєрса, у секти вступають молоді люди із середнього класу – найбільш вразливі й довірливі (див. [6]).

Особливу увагу дослідники приділяють проблемі типології людей, які частіше за інших потрапляють під вплив нетрадиційних релігійних організацій. Відомо, що до релігійних організацій залучаються здебільшого люди з певними індивідуально-типологічними властивостями. Відповідну типологію запропонувала Р. М. Грановська, виділивши серед релігійних adeptів чотири групи: першу складають люди, що страждають на психічні захворювання, акцентуовані особистості; до другої належать психічно здорові люди із слабким характером; третя група складається з людей, які не зуміли реалізувати себе в сімейному житті або професійній діяльності; до четвертої віднесено повноцінних і духовно розвинених людей, чий духовні шукання не знайшли реалізації в традиційному суспільстві [8].

Дослідження психологічних особливостей adeptів деструктивних культів провела І. А. Чеснокова. Було виявлено ряд індивідуально-типологічних властивостей adeptів: сугестивність, поступливість, лагідність, нерозвиненість критичного мислення, податливість до чужої думки. Перераховані психологічні особливості можуть бути як причиною, так і результатом перебування в секті. Необхідно з'ясувати передусім психологічне підґрунтя залучення в секти, що допомогло б розробити ефективні заходи щодо профілактики втягування молоді в культу [4]. Тож ми вирішили перевірити, які саме індивідуально-типологічні властивості особистості призводять до навернення людини в секту.

У нашому дослідженні взяли участь члени релігійної організації “Свідки Єгови”. Дослідники, громадські організації розходяться в оцінках щодо діяльності цієї релігійної групи. Чи є підстави вважати її сектою і тоталітарним культом? Чи може вона бути прикладом нетрадиційної релігійної організації, деструктивним культом, діяльність яких негативно позначається на розвитку особистості? Ці питання потребують окремого розгляду. Тому ми використовуvatимемо для її позначення термін “НРО” (“нетрадиційна релігійна організація”). Засновник цієї організації – Ч. Т. Рассел. Йому належить ціла серія тлумачень Святого Письма під назвою “Тисячолітня зоря”. Цей коментар, що дістав назву “Вивчення Письма”, і є основним тлумаченням Святого Письма в цій організації.

З кінця минулого століття секта почала поширювати свій вплив надзвичайно швидко. Це релігійна група есхатологічного спрямування, тому що нею часто оголошувалися дати кінця світу [9]. Аналіз культової практики показує, що секта використовує контроль поведінки, емоцій і способу мислення. Це виражається у створенні і підтримці в адептах почуття провини через власну духовну недосконалість. Провокування психічно нестійких станів здійснюється введенням великої кількості заброн, як то: віддавати честь національному прапору, брати участь у мобілізації в разі воєнних дій, відзначати державні та особисті свята, вдаватися до переливання крові, бути донором; спілкуватися з тими, хто не поділяє віровчення організації поза ситуацією вербування, і т.ін. Створюється і підтримується постійна психічна напруженість, яка виснажує індивіда. Ці переживання посилюються очікуванням кінця світу і напруженою діяльністю по збільшенню кількості неофітів [9].

Як бачимо, діяльність цієї організації досить сумнівна, а тому постає потреба в дослідженні тих, хто є потенційними її жертвами, і розробленні на цій основі програми психопрофілактики та психокорекції їхньої поведінки. Наше завдання полягало у виявленні тих індивідуально-типологічних особливостей, які роблять людину потенційним адептом НРО “Свідки Єгови”.

Відповідно до мети емпіричного дослідження ми сформували дві групи – експериментальну і контрольну (за національним складом – українці і росіяни). До експериментальної групи увійшло 20 осіб – членів НРО “Свідки Єгови” (10 чоловіків і 10 жінок). Учасники експериментальної групи на момент дослідження були членами НРО “Свідки Єгови” менше як по півтора року (середня тривалість перебування в культовій організації становила по групі 1,06 року). Вищу освіту в експериментальній групі мали 9 осіб, незакінчену вищу – 4, повну середню – 5, середню професійну – 2 особи. Середній вік учасників групи становив 23,9 року.

До контрольної групи, що відповідала за кількістю та співвідношенням чоловіків і жінок експериментальній, увійшли студенти старших

курсів Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, що проживали в Криму. Усі учасники групи заявили про те, що вони не належать до жодної нетрадиційної релігійної організації. Середній вік учасників контрольної групи становив 22 роки. Усі вони на момент дослідження мали незакінчену вищу освіту.

У ході дослідження експериментальної та контрольної груп за допомогою опитувальника К. Леонгарда – Г. Шмішека відмінностей щодо наявності акцентуацій характеру виявлено не було, хоча ми, беручи до уваги напрацювання Грановської [8], припускали, що в експериментальній групі будуть виявлені акцентуйовані особистості. Так само не було виявлено статистично значущих відмінностей за факторами особистісного опитувальника Р. Б. Кеттелла – 16-PPQ-187-А. Такі результати суперечать уявленню про те, що члени нетрадиційних релігійних організацій повинні мати певні психологічні особливості, у чому переконано чимало вітчизняних і зарубіжних дослідників [2; 8; 11]. Наші ж дані є підставою для того, аби зробити висновок: на початковому етапі перебування адепта в культурі значних відмінностей на рівні індивідуально-типологічних особливостей у нього немає.

З огляду на отримані результати вважаємо за потрібне сформулювати ті припущення, які не знайшли підтвердження, хоча теоретичний аналіз наявних напрацювань з означеної теми давав усі підстави це зробити. Ідеться про те, що значущі відмінності повинні були проявитися за низкою факторів, наприклад:

- за фактором С: передбачалося, що випробувані експериментальної групи емоційно менш стійкі, ніж випробувані контрольної групи;
- за фактором Е: це свідчило б про те, що адепти культів вирізняються схильністю до підпорядкування, конформності, залежності;
- за фактором F2: як підтвердження того, що випробувані експериментальної групи виявляють більшу схильність до інтраверсії.

Отже, ми спробували довести, що залучення до НРО “Свідки Єгови”, як і до інших НРО, не залежить від індивідуально-типологічних властивостей особистості. А це, зрозуміло, істотно розширює діапазон потенційних жертв. Що ж до справжньої причини звернення людей до сект, то слідом за відомими дослідниками [5; 12] зробимо таке припущення: окреслена нами проблематика перебуває у сфері ціннісних орієнтацій. Оскільки більшість адептів сект – молоді люди, що переживають з огляду на свій вік становлення системи цінностей, можна стверджувати, що стадія становлення, формування сенсу життя є найбільш вразливою для зовнішніх впливів, зокрема впливу сектантських організацій. Закономірно припустити, що ризикові залучення до культів піддається кожна людина, чия система цінностей переживає період формування або перебудови. Можливо, цей фактор – *стан системи цінностей* – не є ситуативним, як

вважають деякі дослідники [4], а основним. Підтверджують це припущення і результати авторського спостереження, бесіди з adeptами, які показують, що на момент залучення до культу молоді люди переживали період формування системи ціннісних орієнтацій (суб'єктивно слід розуміти – період “пошуку сенсу життя”, “духовного пошуку”). Якщо це так, то люди схильні оцінювати духовні цілі життя вище, піддаються ризикові залучення до культів, оскільки останні активно експлуатують тему духовного самовдосконалення задля залучення нових прихильників.

Із розглянутого вище випливає, що залучення до релігійної організації не пов'язане безпосередньо з індивідуально-типологічним рівнем особистості і що ризикові залучення до культів підлягає широке коло осіб, які переживають стадію становлення чи перебудови світогляду. Саме підлітки та особи юнацького віку перебувають на етапі формування ціннісних орієнтацій, а отже, переважно вони складають групу ризику, коли йдеться про залучення до секти. Виходить, *потенційною жертвою деструктивного культу є передусім уся молодь.*

Утім, уявлення про те, що члени сект – це особливі люди, якась відокремлена група із схожими характеристиками, індивідуальними особливостями, подібними рисами характеру, є досить поширеним у повсякденній свідомості. Це можна пояснити тим, що такі уявлення діють заспокоїливо на громадську думку. Поширеним також є переконання, що “нормальна” людина в секту не піде. Багато хто вважає культистів фанатиками, психічно неврівноваженими людьми, навіть злочинцями. Отож дехто намагається переконати себе та інших, що в деструктивні культу потрапляють ті, кого не можна вважати нормальним, а значить суспільству не варто турбуватися через діяльність культів, оскільки “нормальних” людей усе ж таки більше і експансія подібних організацій їм не загрожує.

Результати проведеного емпіричного дослідження дають підстави для таких *висновків*:

- індивідуально-типологічні особливості особистості не слід вважати основною причиною залучення неофітів до нетрадиційних релігійних організацій;
- не знайшло підтвердження досить поширене уявлення про те, що членами деструктивних культів стають переважно люди з яскраво вираженими рисами характеру, які наближають їх до крайнього варіанта норми (акцентуації, психопатії). Уся розмаїтість характерів і психологічних типів представлена з однаковою частотою в обох досліджуваних групах, інакше було б виявлено значущі відмінності за рядом факторів і шкал, призначених фіксувати окремі особливості і риси;
- є підстави припускати, що не існує таких психологічних особливостей у вигляді рис характеру, типів особистості, які могли б бути

виділені в одну групу – групу ризику залучення до нетрадиційних релігійних організацій;

● теоретичний аналіз показав, що несформованість або “розхитаність” системи ціннісних орієнтацій є сприятливим психологічним ґрунтом для втягування в культу нових членів і збільшення числа нетрадиційних релігійних організацій.

У зв'язку із значним розширенням спектра потенційних adeptів НРО фахівці повинні глибше аналізувати сучасні суспільні процеси та пильніше придивлятися до окресленої тут проблематики: з одного боку, слід нарешті з'ясувати, що ж таки насправді є “мішенню” з погляду залучення, навернення adeptів, а з другого – розробляти нові способи психопрофілактики та психокорекційні програми для фахівців у сфері деструктивних культів, активізувати роботу практичних психологів з профілактики, реабілітації та реадптації учасників різних деструктивних культів.

Література

1. Волков Е. Н. Методы вербовки и контроля сознания в деструктивных культах / Е. Н. Волков // Журнал практического психолога. – 1996. – № 3. – С. 76–82.
2. Волков Е. Н. Консультирование жертв интенсивного манипулирования психикой: основные принципы, особенности практики / Е. Н. Волков // Журнал практического психолога. – 1997. – № 1. – С. 102–109.
3. Волков Е. Н. Преступный вызов практической психологии: феномен деструктивных культов и контроля сознания (введение в проблему) / Е. Н. Волков // Журнал практического психолога. – 1996. – № 2. – С. 87–93.
4. Чеснокова И. А. Влияние сект, культов и нетрадиционных религиозных организаций на личность и ее жизнедеятельность : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. психол. наук / И. А. Чеснокова. – М., 2005. – 26 с.
5. Ремшидт Х. Подростковый и юношеский возраст / Х. Ремшидт. – М. : Мир, 1994. – 320 с.
6. Яблоков И. Н. Религиоведение : учеб. пособие и словарь-минимум по религиоведению / под ред. И. Н. Яблокова. – М. : Гардарики, 1998. – 337 с.
7. Пилюпенко Л. Д. Духовное измерение реальности : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филос. наук / Л. Д. Пилюпенко. – Новошахтинск, 2003. – 25 с.
8. Грановская Р. М. Психология веры / Р. М. Грановская. – СПб. : Речь, 2004. – 576 с.
9. Дворкин А. Л. Сектоведение. Тоталитарные секты: опыт систематического исследования / А. Л. Дворкин. – Нижний Новгород, 2000. – 693 с.
10. Полищук Ю. И. Влияние деструктивных религиозных сект на психическое здоровье и личность человека / Ю. И. Полищук // Журнал практического психолога. – 1997. – № 1. – С. 93–97.
11. Лифтон Р. Дж. Технология промывки мозгов: психология тоталитаризма / Р. Дж. Лифтон. – М. : Прайм-Еврознак, 2005. – 576 с.
12. Романов А. В. Психологические причины вовлечения в деструктивные культы / А. В. Романов // Журнал практического психолога. – 2000. – № 1-2. – С. 35–39.

Войновская О. А. Психологический анализ предрасположенности адептов к обращению в деструктивные культы с учетом индивидуально-типологических особенностей личности (на примере НРО “Свидетели Иеговы”)

Статья посвящена проблеме обращения адептов к нетрадиционным религиозным организациям (НРО). Делается предположение, что вовлечение в религиозные культы не всегда связано с индивидуально-типологическими особенностями личности, как это обычно трактуется в обыденном сознании и утверждается в научных исследованиях. Экспериментально на примере “Свидетелей Иеговы” показано, что вовлечение в НРО зависит не только от индивидуально-типологических свойств личности; с помощью теоретического анализа подтверждено, что эта область, являющаяся “мишенью” воздействия, может находиться в сфере ценностных ориентаций, а это значительно расширяет диапазон потенциальных жертв религиозных культов.

Ключевые слова: религиозность, нетрадиционная религиозная организация (НРО), секта, ценностные ориентации, индивидуально-типологические свойства личности.

Voynov's'ka O. O. Psychological analysis of tending of adept's address to destructive cults considering individual and typological peculiarities of his personality (illustrated by NRO “Jehovah's Witnesses”)

The article is devoted to the adept's address to the non-traditional religious organizations. The author suggests that the involvement to the religious cults are not always associated with individual-typological characteristics of personality, as is commonly understood in everyday consciousness and took place in scientific research. It is experimentally shown that the involvement to non-traditional religious organization like “Jehovah's Witnesses” does not depend on the individual typological personal traits. It is verified by theoretical analysis that this sphere, which is the “target” of influence, can be in the field of value orientations. This greatly expands the range of potential victims of religious cults.

Key words: religion, non-traditional religious organization, sect, values, individual-typological peculiarities of personality.